

“MÁSPATSHA” DÁSTANÍNDÁ SOMATIZMLIK
FRAZEOLIZMLERDIŃ QOLLANÍLÍWÍ

Xojabaeva A.D.

NMPI Magistratura bólimi, qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qánigeligi 1-kurs magistranti
altinayxojabaeva095@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15643948>

Annotatsiya: Maqalada qaraqalpaq xalıq dástanı “Máspatsha” da qollanılǵan frazeologizmler úyrenilgen. Tiykarınan, dástannan alınǵan mısallarda somatizmlik frazeologizmler kórip shıǵıldı.

Tayanısh sózler: frazeologizm, somatizm, lingvofolkloristika, emocional-ekspressivlik máni.

Türkiy tilleri, sonıń ishinde qaraqalpaq tili de sózlik quramda ayrıqsha topar bolıp tanılatuǵın frazeologizmlerge oǵada bay. Haqıyqatında da, frazeologizmler óziniń obrazlılıǵı, tereń mánililigi menen kózge túsetuǵın hár bir millet tiliniń ózgeshe bir kórinisi bolıp tabıladı. Frazeologizmler kórkem shıǵarmada súwretlewdiń leksikalıq-semantikalıq, stilistikalıq qurallardıń biri sıpatında keńnen qollanıladı. Frazeologizmlerdiń quramında qansha sóz bolıwına qaramastan, olar barlıǵı jıynalıp barıp uluwma bir mánini ańlatadı, yaǵnıy emocional-ekspressivlik mánini bildiredi. Mısalı: júregi suwlaw-qorqıw, kóz taslaw-qaraw, qulaq qaǵıs etiw-aytıw, qoy awzınan shóp almaw-juwas hám t.b.[1.156] Sonıń menen birge, frazeologizmler hár qıylı jaǵdaylarǵa hám atamalarǵa baylanıslı qollanıladı. Máselen: adam múshelerine baylanıslı turaqlı sóz dizbekleri tilimizde kóplep ushırasıp, lingvistikada somatizmler degen atama menen belgili. Somatizmlerge mısıl retinde tómendegiler: *qol* sózine baylanıslı: qolı uzın, qolǵa alıw, qolı kelte, qol jitirim, qol urıw; *kóz* sózine baylanıslı: kózge túsiw, kózi qamasıw, kóz ashıp jumǵansha, kóz ushında, kózdi ashıw, kózine shóp salıw; *awız* sózine baylanıslı: awzı ashıq, awızına qaraw, awzı menen júriw, awzına as salıw, awızǵa túsiw hám t.b

Házirgi til ilimindegi aktual máselelerdiń biri lingvofolkloristikalıq izertlew yaǵnıy folklorlıq tekstler tilin úyreniw bolıp tabıladı. «Máspatsha» dástanı tili jaǵınan ózine tán ózgeshelikleri menen ajıralıp turatuǵın awızeki xalıq dóretpeleriniń biri. Usı tiykarda biz maqalamızda «Máspatsha» dástanınıń tilinde qollanılǵan somatizmlik frazeologizmlerdi mısallar menen kórip shıǵamız. Mısalı: Dúnyadan kemissiz edi, biraq perzenti joq edi, *bir turnaqqa zar edi*. [2.177] Bul jerde, *bir turnaqqa zar edi* frazası perzenti joq edi degen mániste qollanılǵan. Áne, Máspatsha on jeti jasına toldı, máwjirep jigit boldı,

murnına samal endi, qız-jawanlar túsine kirdi, jaqsını-jamandı ayırıp bildi, jaqsınıń qádirin bildi. [2.177]

Bul mısalda, *murnına samal endi* frazası er jetti, jigit boldı degen mániste qollanılǵan. *Tilimdi al*, sıyla qonaq asın ber, parızındı orınla, tıńlap qara sózin, - dedi. [2.181] Bul jerde, *tilimdi al* frazası tıńla, meniń aytqanımdı isle mánisinde berilgen. Onı kórip Labaqbay *tilin tislep*, dálilden jeńilip, aytqan shártke tutılıp, suwpıdan utılıp, suwpıǵa erkin berdi. [2.182] Bul mısalda, *tilin tislep frazası* gápten jeńilip qaldı degen mániste qollanılǵan. -Jazdım, jańıldım, tayaq siltep, *til tiygizdim*, etken gúnalarımdı keshiriń, - dep, qushaqlasıp, *qol alıstı*. [2.182]

Bul jerde, *til tiygizdim* frazası seni qáháretledim, saǵan jaman sózler aytım degen mániste, al qol alıstı frazası ekewi dos boldı, bir-biri menen jarastı mánisinde qollanılǵan. Gúldey júzleri zapıranday solıp, yarı qapa bolıp, shaǵır tawǵa telmirep, *kóz salıp* kiyatırǵanlıǵın kórdi. [2.187] Bul mısalda, *kóz salıp* frazası, qaraw mánisinde qollanılǵan. Sol waqta Máspatshaniń baba ras nadan ekenin bilip aldı. Baba *júregin bastı*. Quwanǵanınan *júregi ósip*, shayırshılıq penen bir sóz qurap, Máspatshaǵa qarap juwap aytıp turǵan qusaydı. [2.190]

Bul jerde, *júregin bastı* frazası arqayın boldı mánisinde, al *júregi ósip* frazası quwanıw, ózine ele de iseniw mánisinde qollanılǵan.

- Bedewdi mingenseń tawdan asırıp,

Sen júrgenseń kóp qalmaqqa *bas urıp*.

Jawdan qashpaq námártlerdiń sánidi,

Qashpa begim, dushpan kewlin ósirip. [2.192]

Bul mısalda, *bas urıp* frazası boysınıw mánisinde qollanılǵan.

Bek sawıtın kiyedi,

Márt *qabagın úyedi*. [2.194]

Bul mısalda, *qabagın úyedi* frazası ashıwlandı mánisinde qollanılǵan.

Áne, Ayparshaniń *tili awzına tıǵılıp*, jayday bolıp búgilip, mádeti ketip belden, *tańlayı kewip* yarına qarap sóylep turǵan uqsaydı. [2.194]

Bul jerde, *tili awzına tıǵılıw* frazası sóyley almaw, *tili gúrmewge kelmew* mánisinde qollanılǵan, al *tańlayı kewip* frazası shóllew mánisinde qollanılǵan.

Qulaq sal, begim, sózimdi,

Málek qaraytpasın aqsha júzimdi. [2.194]. Bul mısalda, *qulaq sal* frazası tińla, esit mánisinde qollanılǵan.

Yasiyin oqıp, ol naymıt,

Ǵayıp boldı, *kózinen*. [2.195]

Bul jerde, *ǵayıp boldı kózinen* frazası joq bolıp ketti, kórinbey qaldı mánisinde qollanılǵan.

Ayparshanı kóreyin, - dep *kóziniń qıyıǵın saldı*. Ayparshaǵa *kózi tústi*. [2.197]
Bul mısalda, kóziniń qıyıǵın saldı, kózi tústi frazaları qaraw mánisinde qollanılǵan.

Talaq júni óspegen,

Awzınan sarısı ketpegen. [2.205]

Bul jerde, awzınan sarısı ketpegen frazası ele úlkeymegen, kishkentay mánisinde qollanılǵan.

Dáwdiń *kózin tındırdı*,

Kóterip qolın taldırdı. [2.207]

Bul mısalda, kózin tındırdı frazası dáwdi jeńdi mánisinde qollanılǵan.

Janlı janlar kórinbedi, bulardıń *kózi taladı*. Tabılmas pa súyegi dep, átirapqa qaradı. Jaltaq bolıp ján-jaqqa *aqsha júzi soladı*. Tas-talqanın shıǵarıp, tawdı gezip, sholadı. [2.222]

Bul jerde, kózi taladı frazası sharshaw mánisinde, aqsha júzi soladı frazası qapalandı mánisinde qollanılǵan.

Juwmaqlap aytqanda, frazeologizmler kúndelikli turmısımız benen tıǵız baylanıslı. «Máspatsha» dástanın oqıp talıqlaw barısında dástandı atqarıwshı jıraw frazeologizmlerden oǵada sheber paydalanǵanlıǵın gúwası boldıq. Frazeologizmlerdiń folklorlıq shıǵarmalardaǵı ornı girewli.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ábdinázimov Sh., Pirniyazova A., Shınnazarova S. "Házirgi qaraqalpaq tili. Fonetikası. Leksikologiyası" Toshkent. Sano-standart, 2018.
2. Қарақалпақ фольклоры көп томлық. 10-том Мәспатша. Ташкент. <Маънавият>, 2009. Кайыпназар жырау Калимбетов варианты